

مسئله‌شناسی راهبردی در حکمرانی نهاد علم جمهوری اسلامی ایران

حیدر نجفی رستاقی^۱

حمید دهقانیان^۲

چکیده

هدف: یکی از مهم‌ترین چالش‌های نهاد علم به عنوان مهم‌ترین پیشران توسعه و پیشرفت کشور، فهم سازوکارها و بایسته‌های حکمرانی نهاد علم متناسب با اقتضات بومی است. در این راستا، شناخت مسائل اصلی این نهاد با رویکرد راهبردی و با تأکید بر چشم‌اندازها و سیاست‌های کلان کشور، مقدمه‌ای برای رفع موانع و طراحی سازوکارهای مطلوب در این زمینه است. هدف: هدف اصلی این پژوهش، مسئله‌شناسی راهبردی در حکمرانی نهاد علم با تأکید بر اقتضات بومی ایران بود. سؤال پژوهش این بود که «مهم‌ترین مسائل راهبردی در حکمرانی نهاد علم با تأکید بر اقتضات بومی نظام جمهوری اسلامی ایران چیست؟». **روش:** روش پژوهش مبتنی بر مطالعه و تحلیل اسنادی بود. **یافته‌ها:** نظام مسائل نهاد علم از اسناد و سیاست‌های بالادستی جمهوری اسلامی در حوزه علم و فناوری همچون: سیاست‌های کلی نظام در حوزه علم و فناوری، نقشه جامع علمی کشور، سند اسلامی شدن دانشگاه‌ها، برنامه ششم توسعه، سند راهبردی نخبگان استخراج شده است. **نتیجه‌گیری:** مهم‌ترین مسائل راهبردی مبتنی بر این سیاست‌ها در چهار محور حکمرانی نهاد علم در تعامل با اقتصاد و صنعت، حکمرانی نهاد علم در تعامل با محیط‌های علمی و دانشگاهی، حکمرانی نهاد علم در تعامل با دولت و حاکمیت و حکمرانی نهاد علم در تعامل با فرهنگ، جامعه و رسانه استخراج شده است.

واژگان کلیدی: حکمرانی، خط مشی‌گذاری عمومی، سیاست‌گذاری علم و فناوری، سیستم ملی نوآوری.

♦ دریافت مقاله: ۹۹/۱۱/۲۷؛ تصویب نهایی: ۰۰/۰۳/۱۰

۱. کارشناس ارشد مدیریت دولتی گرایش خط‌مشی‌گذاری عمومی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران (نویسنده مسئول). شماره: ۰۲۱۶۶۷۵۸۱۰۳ / Email: Heidar.najafi@ut.ac.ir

۲. دکترای جامعه‌شناسی فرهنگی و سرپرست گروه پژوهشی دانشگاه اسلامی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

الف) مقدمه و بیان مسئله

دستیابی به آرمانهای بلند نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران مستلزم تلاش همه‌جانبه در تمام ابعاد فرهنگی، علمی، اجتماعی و اقتصادی است. مقوله علم و فناوری از مهم‌ترین زیرساختهای پیشرفت کشور و ابزار جدی رقابت در عرصه‌های مختلف است. به این ترتیب، تحقق آرمانهای متعالی انقلاب اسلامی ایران، نظیر احیای تمدن عظیم اسلامی، حضور سازنده، فعال و پیشرو در میان ملتها و کسب آمادگی برای برقراری عدالت و معنویت در جهان، در گرو پیشرفتی همه‌جانبه در علم است؛ علمی که دارای سه شاخصه عدالت، معنویت و عقلانیت است. در پرتو چنین علمی، جامعه بشری آمادگی تحقق حکومت جهانی انسان کامل را یافته و در سایه چنین حکومتی، ظرفیت و استعدادهای بشر به شکوفایی و کمال خواهد رسید (برگرفته از نقشه جامع علمی کشور). یکی از پیشرانهای اساسی نقش‌آفرین و تأثیرگذار در زمینه تحقق گفتمان پیشرفت جمهوری اسلامی ایران، نظام علم و فناوری، آموزش عالی و دانشگاهها می‌باشد که با ظرفیتهایی که از منابع انسانی جوان کشور در اختیار دارد، می‌تواند زمینه‌های لازم برای شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی را مهیا سازد. در کشوری زندگی می‌کنیم که از نظر ظرفیتهای طبیعی و انسانی، کم‌نظیر است و بسیاری از این ظرفیتهای با غفلت دست‌اندرکاران تاکنون بی‌استفاده یا کم‌استفاده مانده است. همتهای بلند و انگیزه‌های جوان و انقلابی، خواهند توانست آنها را فعال و در پیشرفت مادی و معنوی کشور به معنی واقعی جهش ایجاد کنند.

دانشگاه در ایران به عنوان یک نهاد مدرن، از آغاز ظهور، زیست بحرانی داشته است. از این رو، پیوسته کارکرد و هویت آن مورد مناقشه و بحث گروههای اجتماعی و نخبگان بوده است. در چهار دهه اخیر هم این نهاد دچار تراکم نقش و تورم انتظارات شد. گاهی از آن توقع انتقال دانش و تربیت متخصص می‌رفت و گاه تولید دانش دست اول و نظریه‌پردازی و زمانی انتظار این بود که به کانون فناوری تبدیل شود. این تراکم نقش که گاه سبب تعارض نقش برای دانشگاه ایرانی شده، موجب سردرگمی هویتی و ابهام در کارکرد اصلی دانشگاه در جامعه ایران بوده است. (ذاکرحاجی، ۱۳۹۶)

پژوهشهای انجام‌شده تا امروز در زمینه حکمرانی در آموزش عالی، اغلب بر مباحث نظری مرتبط با حکمرانی و حکمرانی آموزش عالی متمرکز بوده و تلاش داشته‌اند تا چالشها، عوامل زمینه‌ساز و پیامدهای آن را بررسی کنند. اما باید گفت که زیست جهان دانشگاه تغییر کرده است و با وجود مشکلات، موانع و مخالفت با تحولات اخیر، دانشگاهیان باید در مسیر پیشرفت، درباره شکل و دامنه تعاملات دانشگاهها، دوباره به بحث و گفتمان پردازند (داداش‌کریمی و همکاران، ۱۳۹۸). بر همین اساس، در این پژوهش به دنبال مسئله‌شناسی در حکمرانی نهاد علم جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر تحلیل اسناد و سیاستهای بالادستی جمهوری اسلامی ایران در چارچوب سیستم ملی نوآوری هستیم.

۱. مطالعات پیشین

در پژوهش «طراحی مدل حکمرانی آموزش عالی کشور» (داداش‌کریمی و همکاران، ۱۳۹۸) تلاش شده تا شاخصهای شفافیت، پاسخگویی و مشارکت نظام حکمرانی آموزش عالی با در نظر گرفتن زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و اداری،

شناسایی و مدل حکمرانی آموزش عالی در کشور ارائه شود. در این پژوهش، مدل نهایی حکمرانی آموزش عالی مشتمل بر ۹ عامل شفافیت سیاسی اجتماعی، شفافیت اقتصادی، شفافیت اداری (بوروکراتیک)، پاسخگویی سیاسی اجتماعی، پاسخگویی اقتصادی، پاسخگویی اداری، مشارکت سیاسی اجتماعی، مشارکت اقتصادی، مشارکت اداری بوده است.

«آسیب‌شناسی حکمرانی در نظام آموزش عالی ایران» (بقری مقدم و احمدی، ۱۳۹۷)، مطالعه‌ای دیگر در این زمینه است که یافته‌های آن نشان داد فقدان انسجام‌بخشی عمودی و افقی، موانع ساختاری در سیاستگذاری آموزش عالی، تقابل حکمرانی درونی و بیرونی و فقدان پایگاه اطلاعاتی؛ آسیبهایی‌اند که حکمرانی آموزش عالی را با مشکل مواجه کرده‌اند. همچنین نتایج این پژوهش نشان داد شاخص «فقدان پایگاه اطلاعاتی» از لحاظ تأثیرگذاری در رتبه اول و شاخص «تقابل حکمرانی درونی و بیرونی» در رتبه چهارم تأثیرگذاری قرار دارد.

«بررسی سیر تحول نظریات حکمرانی در نظام آموزش عالی و دانشگاهها جهت ارتقای بهره‌وری» (داداش‌کریبی و همکاران، ۱۳۹۷) تحقیقی دیگر در این زمینه است که مفهوم حکمرانی در نظام آموزش عالی را بررسی و سپس به الگوهای حکمرانی در آموزش عالی و نمونه‌های جهانی حکمرانی دانشگاهی مبتنی بر مدیریت دانش و نظام ارزیابی اشاره کرده است. همچنین مقایسه‌ای میان الگوهای مدیریت دانشگاهی انجام داده و به مدل‌های نظری حکمرانی دانشگاهی و نیز به برخی تحقیقات در زمینه حکمرانی در نظام آموزش عالی و دانشگاهها اشاره کرده است.

در مطالعه‌ای دیگر با عنوان «تحلیل محتوایی برنامه‌های پنج‌گانه توسعه ایران با توجه به مقوله‌های الگوهای حکمرانی آموزش عالی» (فتح‌الهی و همکاران، ۱۳۹۳) به تحلیل محتوایی اسناد مرتبط با برنامه‌های پنج‌گانه توسعه با توجه به مقوله‌های الگوهای حکمرانی آموزش عالی پرداخته شده است. در این مقاله از طریق تلفیق دیدگاه‌های مرتبط با الگوهای حکمرانی آموزش عالی، سه الگوی عمده در نظر گرفته شده است که عبارتند از: الگوی دولت‌گرا، الگوی بازارمحور و الگوی مبتنی بر خودحکمرانی دانشگاهیان (الگوی هومبولتی). در این تحقیق، هر کدام از قوانین برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور و اسناد پشتیبان آنها با توجه به مقوله‌ها و زیرمقوله‌های الگوهای سه‌گانه حکمرانی، به تفکیک بررسی و تحلیل محتوایی شده است. نتایج به دست آمده بدین شرح است که در برنامه اول، الگوی دولت‌گرا؛ در برنامه دوم، الگوی دولت‌گرا و بازارمحور؛ در برنامه سوم و چهارم، الگوی هومبولتی و در برنامه پنجم، مقوله‌ها و زیرمقوله‌های الگوی بازارگرا از کمیت بیشتری برخوردارند.

مرادپور و همکاران (۱۳۹۶) در مطالعه «رهیافتی به پیامدهای سیاستگذاری علم و فناوری در ایران بر اساس تحلیل اسناد بالادستی» با هدف اصلی شناسایی نوع/روش سیاستگذاری علم و فناوری به منظور تحلیل پیامدهای حاصل از سیاستگذاری‌های مذکور بر توسعه کشور، ضمن مطالعه مبانی نظری مرتبط با موضوع تحقیق، نسبت به شناسایی ابزارهای سیاستگذاری اقدام و سپس با تحلیل محتوای اسناد بالادستی در حوزه علم و فناوری، سعی کرده‌اند ارتباط میان شیوه سیاستگذاری‌های انجام‌شده با پیامدهای حوزه علم و فناوری را شناسایی کنند. یافته‌ها نشان می‌دهند که

۳۶۶ ♦ بررسی تأثیر آموزش‌های الکترونیکی بر توانمندسازی استادان معارف اسلامی

وحدت رویه و نگاه منسجم راهبردی بر سیاستگذاری‌ها حاکم نبوده است و پیامدها از عدم توازن در عرصه‌های عرضه و تقاضا رنج می‌برند.

سیف‌الدین و همکاران (۱۳۸۷) در پژوهشی با هدف تحلیل چالش‌های پیش روی سیاستگذاری علم و فناوری در جمهوری اسلامی ایران و سناریوهای پیش روی ایران، مطالعات مربوط به تغییر انگاره‌های اقتصادی، مدیریتی، علمی، فناوری، اجتماعی و جهانی شدن و تأثیرات آنها در سازمانها، شرکتها و جوامع را به منظور به دست آوردن درکی درست از دشواری‌ها و پیچیدگی‌های پیش روی سیاستگذاری علم و فناوری ترکیب کرده‌اند. محققان این پژوهش معتقدند که با پیدایش حوزه‌های جدید فناوری، اقتصاد موسوم به اقتصاد دانشی و تحولات ناشی از جهانی شدن، سیاستگذاری علم و فناوری دیگر فرایند ساده‌ای چون اولویت‌گذاری چند فناوری و سپس تأکید روی آنها نیست، بلکه سیستمی پیچیده است که تمام ابعاد جامعه را در بر می‌گیرد.

در حوزه بررسی اسناد بالادستی و سیاستگذاری در عرصه علم و فناوری، پژوهشهایی در کشور به انجام رسیده است. از جمله این پژوهشها می‌توان به «طراحی الگوی توسعه آموزش عالی ایران در افق چشم‌انداز ۲۰ ساله کشور» (الوانی و مردانی، ۱۳۹۱) اشاره کرد که با هدف تدوین الگوی توسعه در حوزه آموزش عالی کشور جهت‌دهی شده و از این رهگذر، در سه حوزه آموزش، پژوهش و فناوری که سه کارکرد اصلی نظام آموزش عالی می‌باشند، عوامل مؤثر ده‌گانه‌ای مشتمل بر: ارزشی، دینی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، مدیریتی سازمانی، فناوری، جغرافیایی، جمعیتی، امنیتی و زمانی، احصا شده و سپس با بررسی نحوه، میزان و اولویت اثرگذاری و مشارکت هر یک از این عوامل در ساختار توسعه آموزش عالی، به بسط و تبیین الگوی یاد شده و اجزای آن پرداخته و در نهایت، الگوی کلان وضع مطلوب در این مسیر تدوین شده است. به این موضوع در تحقیقی دیگر با عنوان «بررسی وضعیت موجود علم و فناوری در ایران و جایگاه آن در برنامه‌های توسعه» (ذاکر صالحی، ۱۳۹۰) نیز پرداخته شده که هدف آن در وهله نخست، تعیین حدود نسبی این پایگاه و سپس بیان پیشنهادهایی برای درج در بخش علم و فناوری برنامه‌های توسعه در قالب هسته‌های جهت‌دهنده است. جزیره‌ای شدن، عدم هماهنگی و انسجام نهادهای سیاستگذاری، ضعف رابطه بین رشد علم و تولید و عدم توان جذب سهم پژوهش از تولید ناخالص داخلی، از جمله عدم تعادل‌های مذکور است.

«آسیب‌شناسی سیاستهای علم و فناوری در ایران تحلیلی بر برنامه‌های پنج‌ساله توسعه» (گودرزی و همکاران، ۱۳۹۳) به آسیب‌شناسی سیاستهای بالادستی می‌پردازد. در این پژوهش، با رویکرد اکتشافی و توصیفی و با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی و کیفی برای استخراج و توصیف داده‌های موجود در آنها، تلاش شده تا تمامی اسناد برنامه‌های توسعه کشور پس از انقلاب اسلامی بررسی شوند.

مصلی‌نژاد و دلیر (۱۳۹۱) در «جستاری بر سیاست دانایی‌محوری در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» با بیان ارکان چهارگانه و شاخصهای اقتصاد دانایی‌محور، مصادیق مربوط به اقتصاد دانش را در قانون برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران واکاوی کرده‌اند. موضوعاتی نظیر تاریخچه تکوین و

تحول مفهومی نظری توسعه دانش محور و همچنین مؤلفه‌های مفهومی نظری توسعه دانش محور مورد بحث قرار گرفته و به کمک این دو معیار تاریخی و مفهومی، جایگاه دانش محوری در برنامه‌های توسعه ایران مشخص شده است.

نوروززاده و همکاران (۱۳۸۸) در «تحلیل محتوایی اسناد فرادستی و معین به منظور استنتاج سیاستهای برنامه‌های توسعه پنجم بخش آموزش عالی» به این سؤال اساسی پرداخته‌اند که بر اساس اسناد فرادستی و معین چه سیاستهایی باید برای تدوین برنامه پنجم بخش علوم، تحقیقات و فناوری مورد توجه قرار گیرد. بر اساس یافته‌های این تحقیق، سیاستهای محوری در حوزه فرهنگ، آموزش، پژوهش، فناوری، توانمندسازی منابع انسانی و توسعه زیرساختها، همکاری‌های فرابخشی و بین‌المللی، پاسخگویی، تشویق و مشارکت طبقه‌بندی و در نهایت، اهم سیاستهای محوری برای تدوین برنامه پنجم توسعه در حوزه علم و فناوری پیشنهاد شده است.

۲. تبیین ابعاد حکمرانی نهاد علم در چارچوب سیستم ملی نوآوری

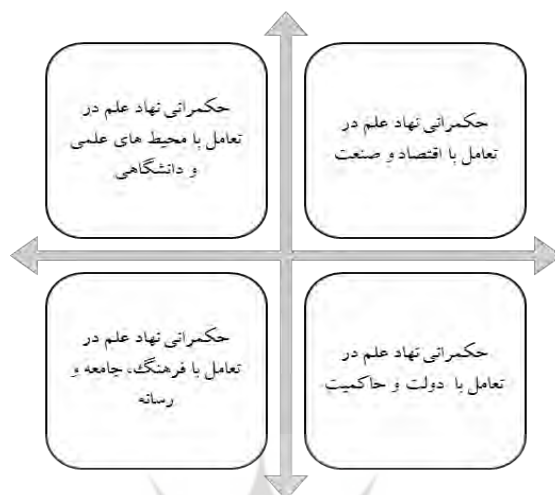
با توجه به اهمیت چشمگیر تعاملات منسجم و هم‌افزایی ارکان سه‌گانه دانشگاه-صنعت-دولت، الگوهای توسعه ارتباطات این سه رکن به عنوان هسته نوآوری در سیستم ملی نوآوری، مد نظر بوده و هدف اصلی توسعه الگوی ماریپیچ چهارجانبه، سفارشی‌سازی تولیدات علمی و محصولات متناسب با نیازها و خواسته‌های جامعه بیان می‌شود. مهم‌ترین قابلیت الگوهای ماریپیچ چهارجانبه، تولید دانش، تحقیقات و نوآوری کاربرمحور و خلق دانش کاربردی از طریق توجه به مسائل، خواسته‌ها و نیازهای واقعی کاربران و اجتماع است. شکل ۱، طرحواره‌ای از ماریپیچ چهارجانبه را نشان می‌دهد. (کارایانیس و کمپل، ۲۰۱۲؛ نقل از: ضرغامی، ۱۳۹۷)

شکل ۱: ماریپیچ چهارگانه سیستم نوآوری

۳۶۸ ♦ بررسی تأثیر آموزشهای الکترونیکی بر توانمندسازی استادان معارف اسلامی

بر همین اساس، پژوهش حاضر بر اساس مدل تعاملات و همکاری‌های دانشگاه بر اساس ماریچ چهارجانبه، در قالب شکل ۲، بررسی و تبیین خواهد شد.

شکل ۲: ابعاد مسئله‌شناسی حکمرانی نهاد علم مبتنی بر ماریچ چهارگانه سیستم نوآوری

ب) روش پژوهش

روش اسنادی، روشی کیفی است که پژوهشگر تلاش می‌کند تا با استفاده از نظام‌مند و منظم از داده‌های اسنادی، به کشف، استخراج، طبقه‌بندی و ارزیابی مطالب مرتبط با موضوع پژوهش خود اقدام کند. ویژگی‌های روش اسنادی عبارتند از:

- روشی غیر مزاحمتی است و پژوهشگر را درگیر میدان نمی‌کند؛
- هنگامی که نمی‌توان در جمع‌آوری داده‌ها مستقیم به میدان وارد شد و به مصاحبه یا مشاهده پرداخت، روش اسنادی می‌تواند بخشی از داده‌های پیشین را در اختیار ما قرار دهد؛
- به عنوان تکنیک مکمل برای برخی از روشها و بسیاری از پژوهشها تلقی می‌شود؛
- در بخش «مرور پژوهشهای پیشین» و «چارچوب نظری» پژوهشها می‌توان از تکنیک اسنادی استفاده کرد؛
- در بررسی‌های جامعه‌شناختی که پژوهشگر به دنبال یافتن خط سیر یا فرایند تکوینی پدیده‌های اجتماعی است، کاربرد دارد؛
- صرفاً با مفاهیم سروکار ندارد و تفسیر آمارها به لحاظ نظری (نه به لحاظ شاخصه‌های آماری) مورد توجه است؛
- کم‌هزینه و سهل‌الوصول است. (صادقی فسایی و عرفان‌منش، ۱۳۹۴)

یک پژوهش می‌تواند به طور کامل بر اساس مراحل اجرای روش اسنادی طراحی شود یا فقط در بخشی از تحقیق، به ویژه در «مرور پژوهشهای پیشین» و «چارچوب نظری» استفاده شود. در این بخش به مراحل علمی اجرای

روش اسنادی اشاره خواهد شد که در این پژوهش نیز محققان بر همین اساس به گردآوری و تحلیل مطالب پرداخته‌اند: ۱. انتخاب موضوع، تعیین اهداف و سؤالات؛ ۲. بررسی‌های اکتشافی و پیشینه پژوهش؛ ۳. انتخاب رویکرد نظری؛ ۴. جمع‌آوری منابع، نمونه‌گیری و تکنیکهای بررسی منابع؛ ۵. بهره‌گیری از تکنیکهای بازخوانی منابع؛ ۶. پردازش، نگارش و گزارش پژوهش. (همان)

۱. نگاهی به اسناد و سیاستهای بالادستی در حوزه علم و فناوری

در ادامه به اهم اسناد و سیاستهای بالادستی در حوزه علم و فناوری اشاره و تلخیصی از این اسناد و سیاستها ارائه می‌شود.

نقشه جامع علمی کشور: بنا به تعریف، مجموعه‌ای است جامع و هماهنگ و پویا و آینده‌نگر، شامل مبانی، اهداف، سیاستها و راهبردها، ساختارها و الزامات تحول راهبردی علم و فناوری مبتنی بر ارزشهای اسلامی برای دستیابی به اهداف چشم‌انداز بیست‌ساله کشور. در این سند تلاش شده بر مبانی ارزشی و بومی کشور، تجربیات گذشته و نظریه‌ها و نمونه‌های علمی و تجارب عملی تکیه شود. نقشه جامع علمی کشور در پنج فصل به نگارش درآمده است: ۱. ارزشهای بنیادین نقشه جامع علمی کشور؛ ۲. وضع مطلوب علم و فناوری؛ ۳. اولویتهای علم و فناوری کشور؛ ۴. راهبردها و اقدامات ملی برای توسعه علم و فناوری در کشور؛ ۵. چارچوب نهادی علم و فناوری و نوآوری.^۱

قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم: این قانون مصوب هجدهم مرداد ۱۳۸۳ در مجلس شورای اسلامی است. در ماده یکم این سند، به منظور انسجام بخشیدن به امور اجرایی و سیاستگذاری نظام علمی، تحقیقاتی و فناوری کشور، اهداف وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به شرح ذیل تعیین شده است: الف) توسعه علوم، تحقیقات و فناوری و تقویت روحیه تحقیق و تتبع و ترویج فکر خلاق و ارتقای فرهنگ علم‌دوستی؛ ب) اعتلای موقعیت آموزشی، علمی و فنی کشور؛ ج) تعمیق و گسترش علوم، معارف، ارزشهای انسانی و اسلامی و اعتلای جلوه‌های هنر و زیبایی‌شناسی و میراث علمی تمدن ایرانی و اسلامی؛ د) تأمین نیروی انسانی متخصص و توسعه منابع انسانی کشور؛ ه) ارتقای سطح دانش و مهارتهای فنی و توسعه و ترویج فرهنگ تفکر علمی در جامعه؛ و) حفظ و تحکیم آزادی علمی و استقلال دانشگاهها، مراکز علمی و تحقیقاتی.

سند دانشگاه اسلامی: مصوبه «سند دانشگاه اسلامی» سال ۱۳۹۲ توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی و بر اساس مصوبه شورای اسلامی شدن دانشگاهها و مراکز آموزشی به تصویب رسیده است. در فصل اول این سند، مأموریت آن چنین تعریف شده است: «آموزش عالی کشور رسالتهای مختلفی در ابعاد فرهنگی- تربیتی، آموزشی، پژوهش و فناوری و مدیریتی بر عهده دارد که بایستی آنها را به صورت نظام‌واره لحاظ نمود که مهم‌ترین آنها عبارتند از: تربیت متخصصین متعهد، خلاق، متخلق، ماهر و کارآفرین، تولید، انتقال و انتشار علم و فناوری در خدمات نیازهای

۱. تلخیص از: نقشه جامع علمی کشور، شورای عالی انقلاب فرهنگی، مصوب خرداد ۱۳۹۰.

۳۷۰ ♦ بررسی تأثیر آموزشهای الکترونیکی بر توانمندسازی استادان معارف اسلامی

جامعه اسلامی، ساختاری کارآمد و اثربخش با تعامل سازنده و اثرگذار در سطوح ملی، منطقه‌ای و فراملی». فصل دوم این سند پیرامون اصول و مبانی بوده و در فصل سوم، چشم‌انداز نظام آموزش عالی در افق ۱۴۰۴ در چهار محور فرهنگی - تربیتی، آموزشی، پژوهش و فناوری و مدیریتی تعریف شده است. در فصل چهارم نیز اهداف کلان دانشگاه اسلامی تعریف شده است. در فصل پنجم، نظام فرهنگی - تربیتی در ۲۱ راهبرد کلان؛ در فصل ششم، نظام آموزشی در ۱۷ راهبرد کلان؛ در فصل هفتم، نظام پژوهش و فناوری در ۱۱ راهبرد کلان؛ در فصل هشتم، نظام مدیریتی در ۷ راهبرد کلان و همچنین در فصل نهم، چارچوب نهادی و نظام اجرایی «سند دانشگاه اسلامی» تدوین شده است.

سیاستهای کلی «علم و فناوری»: سیاستهای کلی علم و فناوری (نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری) سال ۱۳۹۳ و در اجرای بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی، توسط مقام معظم رهبری و پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام، در محورهای جهاد مستمر علمی با هدف کسب مرجعیت علمی و فناوری در جهان؛ بهینه‌سازی عملکرد و ساختار نظام آموزشی و تحقیقاتی کشور به منظور دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز و شکوفایی علمی؛ حاکمیت مبانی، ارزشها، اخلاق و موازین اسلامی در نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری و تحقق دانشگاه اسلامی؛ تقویت عزم ملی و افزایش درک اجتماعی نسبت به اهمیت توسعه علم و فناوری، ایجاد تحول در ارتباط میان نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری با سایر بخشها؛ گسترش همکاری و تعامل فعال، سازنده و الهام‌بخش در حوزه علم و فناوری با سایر کشورها و مراکز علمی و فنی معتبر منطقه‌ای و جهانی، به ویژه جهان اسلام، همراه با تحکیم استقلال کشور طرح شده است.

سیاستهای کلی نظام برای رشد و توسعه علمی و تحقیقاتی در بخش آموزش عالی و مراکز تحقیقاتی: بر اساس بند اول اصل یکصد و دهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و در سال ۱۳۷۷، ذیل منویات مقام معظم رهبری، نظر مشورتی نهایی شورای مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص سیاستهای کلی نظام برای رشد و توسعه علمی و تحقیقاتی کشور در بخش آموزش عالی و مراکز تحقیقاتی، طی ۸ ماده و ۱۹ بند به تصویب رسید.

سیاستهای کلی برنامه ششم توسعه: سیاستهای کلی برنامه ششم توسعه در در ۸۰ بند تدوین و سال ۱۳۹۴ توسط مقام معظم رهبری ابلاغ شد. این مجموعه پس از بررسی‌های فراوان و مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام و بر پایه محورهای سه‌گانه «اقتصاد مقاومتی»، «پیشتازی در عرصه علم و فناوری» و «تعالی و مقاوم‌سازی فرهنگی» تنظیم شده است.

ج) یافته‌ها

۱. نظام موضوعات مستخرج از اسناد بالادستی حوزه علم و فناوری ج.ا. ایران

بر اساس مطالعه اسنادی و تحلیل مضمونی مستخرج از اسناد بالادستی حوزه علم و فناوری جمهوری اسلامی ایران، مهم‌ترین موضوعات و مضامین در دسته‌های مضامین نهادی، مضامین پژوهشی، مضامین فرهنگی تربیتی، مضامین آموزشی، مضامین مدیریتی و مضامین نظام تعاملی استخراج شده که در جدول ۱ درج شده است.

جدول ۱: مضامین مستخرج از اسناد بالادستی در حوزه علم و فناوری

مضامین محوری مستخرج از اسناد بالادستی	
پژوهشی	نهادی
<ul style="list-style-type: none"> • تولید علم • حل مسائل و چالشهای ملی • عبور از مرزهای دانش • نظریه پردازی • دستیابی به علوم و فناوریهای نوین • علوم انسانی اسلامی • مأموریت گرایی دانشگاهها • توسعه فناوری • ساماندهی پژوهشها و پایان نامهها • تحول و ارتقاء علوم انسانی 	<ul style="list-style-type: none"> • تمدن سازی • مرجعیت علمی • جهاد علمی • استقلال ملی • عدالت آموزشی • رشد و پیشرفت • الهام بخشی
آموزشی	فرهنگی تربیتی
<ul style="list-style-type: none"> • آموزشهای مهارتی • دانش افزایی عمومی و رفع بی سوادی • تقویت روحیه خلاقیت • آموزش مبتنی بر ویژگیهای سرزمینی • آموزش متناسب با بازار کار • سرفصل و متون درسی • ایجاد و اصلاح رشتههای تحصیلی کاربردی • عدالت آموزشی 	<ul style="list-style-type: none"> • تقویت هویت اسلامی ایرانی • تقویت آرمانهای انقلابی • رشد فضائل اخلاقی • تقویت نهاد خانواده و تسهیل ازدواج • سبک زندگی اسلامی ایرانی • ترویج معنویت • اعتلای فرهنگی عمومی • تربیت متخصصین متعهد • افزایش خودباوری • مقابله با جنگ نرم • جنبش نرم افزاری و گفتمان علم
تعاملی	مدیریتی
<ul style="list-style-type: none"> • تحقق اقتصاد دانش بنیان • مهاجرت نخبگان • تعامل حوزه و دانشگاه • همکاریهای بین المللی • افزایش تولید و اشتغال • حل چالشهای دولت و حکومت • جذب فناوری • آمایش سرزمین • مشارکت غیردولتی • توسعه شبکههای فناوری و نوآوری • توسعهی نظام جامع تأمین مالی 	<ul style="list-style-type: none"> • مدیریت بینه در حل مسائل کشور • هماهنگی در نظامات دانشگاهی • بهبود در نظامات رتبه بندی • تبدیل شدن به قطب علمی • پیشسازی در مرزهای دانش و فناوری • مرجعیت علمی • اقتصاد آموزش عالی • اصلاح ساختارها و فرآیندها • انسجام در سیاستگذاری • زیرساختهای علم و فناوری • نظام نظارت و ارزیابی • اصلاح نظام پذیرش دانشجو • ساماندهی نظام آمار و اطلاعات • اصلاح ساختارها و نهادها • ارتقاء منزلت و بهبود معیشت

۲. تبیین مسائل کلیدی منتخب راهبردی اثرگذار در حکمرانی نهاد علم جمهوری اسلامی ایران

یک) اصلاح و هماهنگ سازی ساختارها و نهادهای علم و فناوری از خط مشی گذاری تا اجرا

یکی از چالشهای حوزه آموزش عالی، تکثر نهادهای متولی و سیاستگذار در این حوزه است که انسجام و یکپارچگی خط مشی گذاری در این حوزه را با مشکل مواجه کرده است. شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت

۳۷۲ ♦ بررسی تأثیر آموزشهای الکترونیکی بر توانمندسازی استادان معارف اسلامی

علوم، معاونت علمی ریاست جمهوری، مرکز اسلامی شدن دانشگاهها، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور، شورای عتف، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی و...، از جمله نهادها و مراکز فعال و مرتبط با این حوزه‌اند که در لایه‌های مختلف سیاستگذاری، اجرا و نظارت مشغول به فعالیت بوده و با توجه به گستره فعالیت‌های حوزه آموزش عالی، گاه ناهماهنگی‌ها و موازی‌کاری‌هایی در این حوزه رخ می‌دهد؛ در حالی که هماهنگی و انسجام این نهادها و اصلاح ساختارهای هماهنگی بسیار حائز اهمیت به نظر می‌رسد. در نقشه جامع علمی بر «اصلاح ساختارها و نهادهای علم و فناوری و انسجام بخشیدن به آنها و هماهنگ‌سازی نظام تعلیم و تربیت، در مراحل سیاستگذاری و برنامه‌ریزی کلان» (راهرد کلان ۱) تأکید شده که نشان‌دهنده اهمیت این موضوع است.

دو) فلسفه و ایده نهاد علم

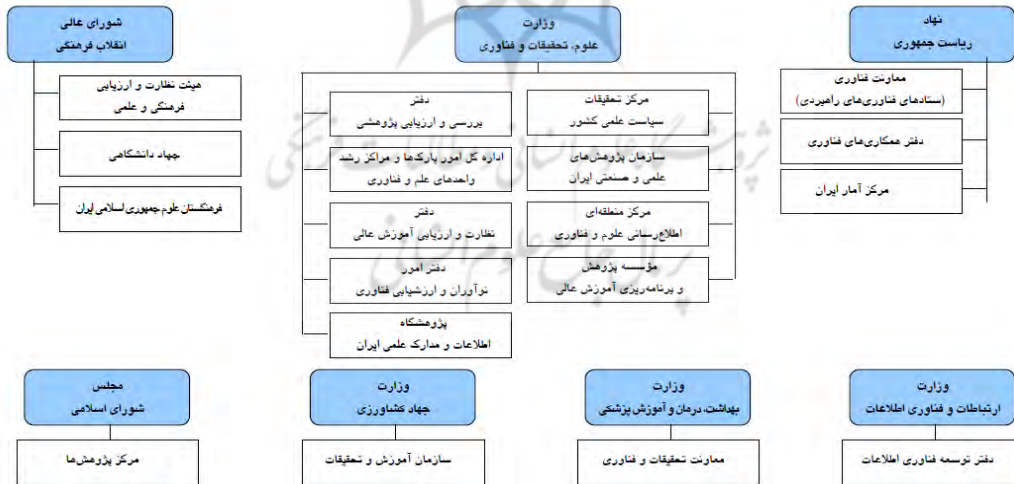
دانشگاه، به مثابه نهادی مدرن، پس از ورود به ایران، تفاوت‌هایی در کارکرد و موقعیت خود با خاستگاه اصلی‌اش در غرب یافت؛ زیرا مهم‌ترین و پرسابقه‌ترین دانشگاه‌های اروپا در واقع از دل حوزه‌های آموزش دینی آن دیار سر بر آوردند و به مرور با تغییر شرایط، خود را با موقعیت تازه هماهنگ کردند. اینچنین بود که آن حوزه‌های دینی به مرور به نهادهای آموزشی مدرنی تبدیل شدند که در برخی موارد حتی هیچ نسبتی با خاستگاه نخستین خود نداشتند. هر یک از این الگوها بازگوکننده نحوه‌ای خاص از نسبت دانشگاه و نقشها و وظایف آن در سطح کلان و در ارتباط با جامعه و محیط پیرامون آن است. یکی از الگوهای اصلی دانشگاهی در ادبیات علمی این حوزه، الگوی ناپلئونی است که در آن، دولت به طور مستقیم بر دانشگاه نظارت دارد و دانشگاه به عنوان اهرمی نیرومند برای تأمین نیروی انسانی مورد نیاز است که باید در دستگاه عریض و طویل بوروکراتیک دولت استفاده شود. دانشگاه در این شرایط در خدمت دولت قرار می‌گیرد تا در نهایت، نوسازی جامعه ممکن شود. همچنین در این زمینه، الگوی هومبولتی قابل طرح است که مفاهیم استقلال و خودمختاری دانشگاه، وحدت تدریس و پژوهش، وحدت تمامی دانش، آموزش از مسیر دانش آکادمیک، زندگی محققانه در خلوت دانشگاه، برداشت یکپارچه از آموزش و پژوهش و دولت و حمایت دولت از آزادی دانشگاه به منظور رفاه جامعه و شهروندان، از ویژگی‌های اصلی آن محسوب می‌شود. الگوی دانشگاه مبتنی بر بازار، رویکردی دیگر در این عرصه است که علاوه بر ویژگی پژوهش‌محور بودن، سه خصلت دیگر آنها را نیز باید در نظر گرفت؛ ایده «دانش سودمند» که ریشه در روح پراگماتیسم آمریکایی دارد، «پیوند نزدیک با جامعه محلی» و «پیوند با اقتصاد کشور»، این سه خصوصیت‌اند که هویتی مستقل به این گونه دانشگاه‌ها می‌دهند. الگوی بریتانیا (آکسبریجی) نیز تمرکز در مدیریت و سیاستگذاری کلان را از دولت سلب می‌کند و به دانشگاه‌ها نوعی خودمختاری داده می‌شود. هر دانشگاه در این الگو دارای استقلال نهادینه شده‌ای است که به آن اجازه می‌دهد خود در تمامی زمینه‌ها اقدام به برنامه‌ریزی و سیاستگذاری کند. در الگوی بریتانیایی دانشگاه، تأکید بر تعالی معنوی دانشجویان از نظر رشد شخصی نیز اهمیت بسیاری دارد. نمونه بارز این ویژگی را می‌توان در دانشگاه‌های آکسفورد و کمبریج مشاهده کرد که در آنها اسکان دانشجو در محیط دانشگاه به منظور کسب جامعه‌پذیری علمی و شکل‌گیری شخصیت علمی - اجتماعی و فرهیخته شدن دانشجویان مد نظر قرار می‌گیرد. (ذاکر صالحی، ۱۳۹۶)

سه) اقتصاد علم و فناوری و تأمین مالی نظام پژوهشی

«ساماندهی و پویاسازی و تسهیل نظام تأمین مالی مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی با حفظ ارزشها و رعایت استانداردهای مربوطه» (نقشه جامع علمی کشور: راهبرد کلان ۱، اقدام ملی ۱۲)، «هدفمند کردن اعتبارات پژوهشی و تسهیل سازوکارهای مالی به منظور توسعه پژوهشهای تقاضامحور» (همان: اقدام ملی ۱۴)، «استفاده از سازوکارها و مشوقهای مالی متنوع از جمله معافیت مالیاتی، کمک، وام، معافیتهای گمرکی و تعرفه‌ای برای تقویت نقش بخش خصوصی و بنگاههای نوآور در حوزه علم و فناوری» (همان: اقدام ملی ۱۵)، «ساماندهی بودجه دستگاهها و شرکتهای دولتی و الزام آنها به تأمین منابع مورد نیاز پژوهشها در جهت تحقق اهداف و شاخصهای نقشه جامع» (همان: اقدام ملی ۱۶)، «حمایت از ایجاد و توسعه و تأمین بهنگام منابع نهادهای مالی نظام علم و فناوری و نوآوری، از جمله صندوقهای سرمایه‌گذاری خطرپذیر، صندوقهای توسعه فناوری، شرکتهای تأمین سرمایه و بانکهای توسعه فناوری و نوآوری» (همان: اقدام ملی ۱۷)، «ایجاد شبکه هماهنگی و همکاری فعالیتهای مالی بین نهادهای تأمین مالی علم و فناوری» (همان: اقدام ملی ۱۹) و ... از جمله موضوعاتی است که در اسناد راهبردی کشور در حوزه علم و فناوری بر آنها تأکید شده است. در راستای تحقق اهداف کشور در حوزه علم و فناوری، تمهیدات و سیاستهای مالی و اقتصادی پشتیبان بسیار حائز اهمیت است.

چهار) اصلاح فرایندها و ساختارهای نظارت و ارزیابی علم، فناوری و نوآوری ملی

امروزه گسترش و توسعه آموزش عالی، عاملی مهم برای توسعه اجتماعی-اقتصادی، به ویژه از لحاظ آماده‌سازی و تربیت نیروی انسانی متخصص و کارآمد به شمار می‌رود. از این رو، وضعیت آماری و شاخصهای آموزش عالی کشورها، بازتابی از وضعیت پیشبرد و تحقق اهداف آموزش عالی محسوب می‌شود. در نمودار ۱، اهم مراکز فعال در حوزه سنجش علم و فناوری مشاهده می‌شود.

نمودار ۱: ساختار نهادی و سازمانی درگیر در سنجش علم و فناوری در ایران^۱

در همین راستا، بر «اصلاح فرایندها و ساختارهای نظارت و ارزیابی علم، فناوری و نوآوری ملی و تعیین استانداردهای بومی در حوزه علم و فناوری در چارچوب نیازهای اقتصادی و اجتماعی کشور» (نقشه جامع علمی کشور: راهبرد کلان ۱، راهبرد ملی ۶)، «طراحی نظام کارآمد برای نظارت و ارزیابی و استقرار نظامهای جامع رتبه‌بندی و تضمین کیفیت نهادهای علمی و فناوری و نوآوری با تأکید بر حفظ حقوق متقاضیان و شفاف‌سازی و رونق بازار عرضه و تقاضا» (همان: راهبرد کلان ۱، راهبرد ملی ۱۱) و «تدوین نظام جامع نظارت و ارزیابی هدفمند و مستمر نظام مدیریت اسلامی دانشگاهها» (سند دانشگاه اسلامی: راهبرد ۷) در اسناد بالادستی تأکید شده است که می‌توان گفت مسئله نظارت و ارزیابی در حوزه علم و فناوری، از جمله مسائل راهبردی، در جهت تحقق اهداف کلان علم و فناوری کشور به شمار می‌آید.

پنج) آمایش سرزمینی در سیاستگذاری علم و فناوری

«جهت‌دهی آموزش، پژوهش، فناوری و نوآوری به سمت حل مشکلات و رفع نیازهای واقعی و اقتضانات کشور با توجه به آمایش سرزمین و نوآوری در مرزهای دانش برای تحقق مرجعیت علمی» (نقشه جامع علمی کشور: راهبرد کلان ۷) و «طراحی الگوی گسترش آموزش عالی کشور متناسب با حوزه‌های اولویت‌دار علم و فناوری، نوع مؤسسات، اوضاع اقلیمی و نیازهای جامعه و اشتغال فارغ‌التحصیلان مبتنی بر نقشه جامع علمی کشور» (همان: راهبرد کلان ۶، راهبرد ملی ۳) از موضوعاتی است که در اسناد بالادستی مورد توجه قرار گرفته و راهکارهایی همچون: «رصد دائمی ظرفیتهای محیطی و اقتضانات اجتماعی و تنظیم ظرفیت دانشگاهها در مقاطع و حوزه‌های مختلف علمی متناسب با رتبه علمی آنها و نیازهای حال و آینده بر اساس اصول و ملاحظات آمایش سرزمین» (همان: راهبرد کلان ۶، راهبرد ملی ۳، اقدام ملی ۱۴) و «ساماندهی و هدفمندسازی برنامه‌های پژوهشی بر اساس مزیت‌های نسبی و رقابتی و مأموریت‌گرایی دانشگاهها و مراکز پژوهشی» (سند دانشگاه اسلامی، راهبرد ۴) در این زمینه پیشنهاد شده است.

شش) مدیریت بهینه سرمایه‌های انسانی در نظام آموزش عالی

«تربیت و توانمندسازی سرمایه انسانی با تأکید بر پرورش انسانهای متقی و کارآفرین و خودباور و خلاق، نوآور و توانا در تولید علم و فناوری و نوآوری متناسب با ارزشهای اسلامی و نیازهای جامعه» (نقشه جامع علمی کشور: راهبرد کلان ۸) از جمله مسائل مورد توجه در اسناد راهبردی کشور است. در دهه اخیر میزان مهاجرت دانشجویان ایرانی افزایش پیدا کرده و بر تعداد دانشجویان مشغول به تحصیل ایرانی در دیگر کشورها افزوده شده است. با مقایسه وضعیت ایران با کشورهای هدف، می‌توان دریافت که سهم دانشجویان ایرانی در مقایسه با تعدادی کشور منتخب قابل قبول، با شیب کمی در حال رشد است. گفتنی است که اهمیت مقوله نخبگان و مدیریت استعدادها ملی در راستای تحقق اهداف علم و فناوری کشور بسیار حائز اهمیت و قابل توجه است؛ لذا نیازمند اهتمام و توجه ویژه توسط مسئولان ذی‌ربط می‌باشد.

۱. گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، سنجش علم و فناوری (۱): نظام سنجش علم و فناوری در ایران، ۱۳۸۹.

هفت) ضرورت توجه به علوم پایه و تحقیقات بنیادی

مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «در زمینه علم، من بر نقطه خاص می‌خواهم تأکید کنم: یکی، علوم پایه است؛ یکی، علوم انسانی» (بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۴/۱۰/۱۳). در جایی دیگر در زمینه اهمیت علوم پایه می‌فرمایند: «من علوم پایه را خیلی مهم می‌دانم. من یک وقتی گفتم علوم پایه در مقایسه با علوم کاربردی که ما داریم، مثل یک ذخیره بانکی است در مقابل پولی که شما توی جیبتان می‌گذارید. این علوم کاربردی که امروز وجود دارد، اینها همه‌اش همین پولهایی است که ما داریم خرج می‌کنیم. یک ملت مجبور است مهندسی داشته باشد، شهرسازی داشته باشد، صنایع داشته باشد، پزشکی داشته باشد، سلامت و درمان داشته باشد؛ اینها پولهایی است که روزانه داریم خرج می‌کنیم؛ اما مایه و ریشه اصلی این علوم، علوم پایه است» (۱۳۹۰/۰۷/۱۳). بر اساس توزیع درصد دانشجویان و اعضای هیئت علمی تمام‌وقت به تفکیک گروه تحصیلی در میان دانشجویان، حدود شش درصد دانشجویان و حدود ۱۴٫۵ درصد از اعضای هیئت علمی تمام‌وقت در حوزه علوم پایه مشغول به فعالیت می‌باشند (گزارش مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، ۱۳۹۷). با توجه به اهمیت این عرصه، نیازمند توجه ویژه‌ای در سیاستگذاری‌های علمی در این زمینه هستیم.

هشت) تحول در علوم انسانی

تحول در علوم انسانی همواره به عنوان یکی از راهبردهای اساسی در اسناد بالادستی مورد توجه بوده است. «ایجاد تحول بنیادین علمی، به خصوص در بازمینی و طراحی علوم انسانی در چارچوب جهان‌بینی اسلامی» (نقشه جامع علمی کشور، مبانی و ارزشهای بنیادین، بند ۸) و «نهادینه کردن نگرش اسلامی به علم و تسریع در فرایندهای اسلامی شدن نهادهای آموزشی و پژوهشی» (همان، راهبرد کلان ۵)، «متحول‌سازی و ارتقای کمی و کیفی علوم انسانی و هنر مبتنی بر معارف اسلامی» (همان؛ راهبرد کلان ۱۰)، از جمله محورهایی‌اند که در اسناد بالادستی مورد توجه قرار گرفته‌اند و پیشنهادها راهبردی همچون: «توسعه هدفمند علوم انسانی بر پایه فطرت الهی انسانها و معارف اسلامی و ساماندهی آموزشها و پژوهشهای آن» (همان، راهبرد ملی ۱)، «تقویت تعامل مؤثر حوزه و دانشگاه به منظور تولید علوم انسانی و هنر» (همان، راهبرد ملی ۲)، «ترویج و تعمیق نقد و مناظره و گسترش کرسی‌های نظریه‌پردازی در حوزه علوم انسانی و هنر و معارف اسلامی» (همان، راهبرد ملی ۳)، «گسترش گرایشهای میان‌رشته‌ای در درون علوم انسانی و بین رشته‌های علوم انسانی با سایر علوم، بر اساس نگرش اسلامی با رویکرد رفع نیازهای علمی و اجتماعی» (همان، راهبرد ملی ۴)، «ایجاد ساختارهای خاص حمایت از توسعه کیفی علوم انسانی و معارف اسلامی» (همان، راهبرد ملی ۵) و ... پیشنهاد شده است.

نه) حل چالش کنکور در چارچوب اصلاح نظام سنجش و پذیرش

یکی از موانع جدی پیش روی تحقق سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، کنکور است. در روش به کار گرفته شده کنکور برای پذیرش دانشجو و دانشگاه، تنها توانمندی‌های علمی و محفوظات دانش‌آموزی سنجیده می‌شود؛ حتی اگر این آزمون به بهترین نحو اجرا بشود. این کنکور در بهترین حالت خودش اجازه نمی‌دهد که تربیت در ساعت‌های شش‌گانه، بنا بر تدبیر سند تحول بنیادین اجرایی شود. ما باید در سند تحول بنیادین به دنبال تربیت علمی،

۳۷۶ ♦ بررسی تأثیر آموزش‌های الکترونیکی بر توانمندسازی استادان معارف اسلامی

اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، هنری، زیستی، بدنی و فناوری دانش‌آموزان باشیم. کنکور تنها یک بعد از این ابعاد را می‌سنجد؛ بنابراین، آموزش و پرورش همواره با برگزاری آزمون کنکور مخالف بوده است.^۱ همچنین در آزمون مقاطع تحصیلات تکمیلی، همچون آزمون کارشناسی ارشد و دکتری نیز نقایصی مشاهده می‌شود که نیاز به بررسی و تصحیح توسط کارشناسان و نخبگان در این عرصه دارد.

ده) تقویت مؤلفه‌های فرهنگی، تربیتی و هویتی در نظام علم و فناوری و آموزش عالی

«نهادینه کردن نگرش اسلامی به علم و تسریع در فرایندهای اسلامی شدن نهادهای آموزشی و پژوهشی» (نقشه جامع علمی کشور: راهبرد کلان ۵) و «تبيين و طراحی نظام جامع فرهنگی - تربیتی دانشگاهها مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و هماهنگی دیگر نظامات دانشگاهی با آن» (سند دانشگاه اسلامی: راهبرد ۱) از موضوعات مورد توجه در اسناد بالادستی است. در بیانات مقام معظم رهبری نیز در این باره آمده است: «آن علمی که ما می‌خواهیم، همراه با تزکیه است... اول، تزکیه است. تربیت دین، تربیت قرآن، تربیت اسلام این است. چرا اول تزکیه؟ برای اینکه اگر تزکیه نبود، علم منحرف می‌شود. علم یک ابزار است، یک سلاح است؛ ... این سلاح می‌تواند در دست انسان صالح، وسیله دفاع از انسانها، دفاع از حقوق مردم، دفاع از خانواده باشد. این علم را بایستی آن وقتی در دست گرفت که با تزکیه همراه باشد» (در دیدار نخبگان جوان، ۱۳۸۹/۰۷/۱۴). در جایی دیگر از بیانات ایشان آمده است: «اگر چنانچه ما به مسئله فرهنگی در دانشگاه توجه کنیم، آن وقت هم دانشجو عاشق و راغب به علم می‌شود و دنبال علم و تحقیق می‌رود و هم استاد از حالت ادای تکلیف در کلاس درس خارج می‌شود» (در دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران، ۱۳۸۸/۱۱/۱۳)؛ که اهمیت توجه به این مسئله راهبردی را نشان می‌دهد.

یازده) بهره‌گیری از مبانی اسلامی در بازطراحی نظام مدیریتی دانشگاهها

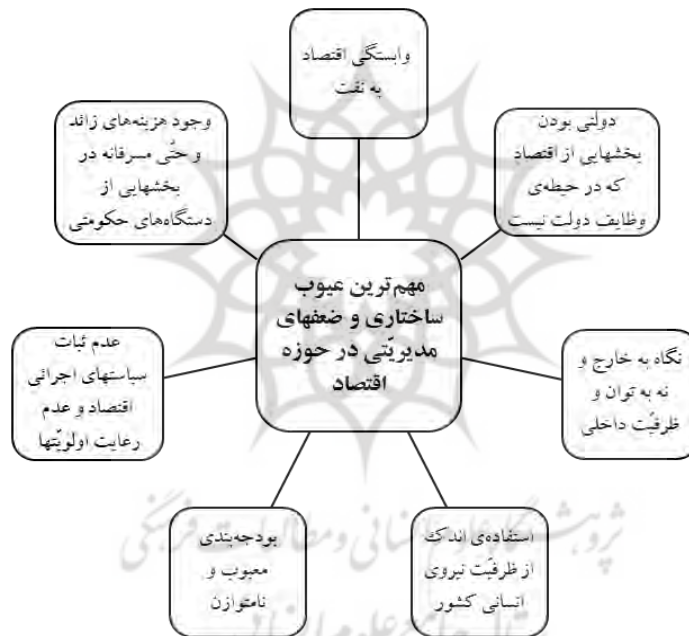
در زمینه بهره‌گیری از مبانی اسلامی در بازطراحی نظام مدیریتی دانشگاهها، در نقشه جامع علمی کشور بر «نهادینه کردن نگرش اسلامی به علم و تسریع در فرایندهای اسلامی شدن نهادهای آموزشی و پژوهشی» (راهبرد کلان ۵) تأکید شده است. همچنین در سند دانشگاه اسلامی، «طراحی و تدوین نظام جامع مدیریت اسلامی در دانشگاهها» (راهبرد ۱) مد نظر قرار گرفته است. در بیانات رهبری نیز در موارد متعددی به اسلامی کردن دانشگاهها اشاره شده است؛ ایشان معتقدند که «دانشگاه ما اگر اسلامی باشد، خواهد توانست بار علمی و اداری جامعه را در جهت استقلال و آزادی و سربلندی کشور بر دوش بکشد و پایه‌ای برای رشد و تعالی علمی و سیاسی در آینده باشد». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۰۷/۱۵)

دوازده) نقش آفرینی نظام علم و فناوری در تحقق اقتصاد دانش‌بنیان

اقتصاد دانش‌بنیان^۲ به عنوان واپسین مرحله توسعه در بازسازی اقتصاد جهانی شناخته می‌شود. تاکنون جهان توسعه‌یافته از اقتصاد کشاورزی به اقتصاد صنعتی و اقتصاد پسا صنعتی و از تولید انبوه به اقتصاد دانش‌بنیان رسیده

۱. مهدی نوید ادهم، دبیرکل شورای عالی آموزش و پرورش.

است. این واپسین مرحله توسط تحولات (که گاهی از آن به عنوان انقلاب دانش نام می‌برند) در نوآوری‌های فناورانه و نیاز رقابتی جهانی برای نوآوری با محصولات و فرایندهای جدیدی که از جامعه تحقیق توسعه می‌یابد، مشخص شده است. بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، اقتصاد یک نقطه کلیدی تعیین کننده در سرنوشت کشور است. اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور و اقتصاد ضعیف، نقطه ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و دخالت دشمنان است. هر چند در این بیانیه ذکر شده است که اقتصاد هدف جامعه اسلامی نیست، اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدفها رسید. در این بیانیه بر «تقویت اقتصاد مستقل کشور که مبتنی بر تولید انبوه و باکیفیت، و توزیع عدالت‌محور، و مصرف به اندازه و بی‌اسراف، و مناسبات مدیریتی خردمندانه» تأکید شده است. البته رهبری، پیش‌تر در سخنرانی‌ها و بیانات مکرر در این زمینه نکات فراوانی را مطرح کرده بودند. در همین راستا، در این بیانیه دو چالش بیرونی و درونی طرح شده است که در حوزه اقتصادی به عنوان موانع اصلی در پیشبرد اهداف کشور، تأثیر گذار می‌باشند.

نمودار ۲: مهم ترین عیوب ساختاری و ضعفهای مدیریتی در حوزه اقتصاد (مستخرج از بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی)

سیزده) جهت‌دهی نظام پژوهشی به سمت نقش آفرینی در حل مسائل کشور

در اسناد بالادستی توجه ویژه‌ای به جهت‌دهی پژوهشی و تولیدات علمی کشور به سمت نقش آفرینی در حل مشکلات و رفع نیازهای (اقتصادی، اجتماعی و ...) کشور شده است. در نقشه جامع علمی کشور بر «جهت‌دهی آموزش، پژوهش، فناوری و نوآوری به سمت حل مشکلات و رفع نیازهای واقعی و اقتضانات کشور با توجه به آمایش سرزمین و نوآوری در مرزهای دانش برای تحقق مرجعیت علمی» (راهبرد کلان ۷) تأکید شده است. همچنین در سند دانشگاه اسلامی، «ساماندهی نظام جامع پژوهش و فناوری با تأکید بر گسترش مرزهای دانش مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و بومی، با توجه به نیازها و اقتضانات جامعه»

۳۷۸ ♦ بررسی تأثیر آموزشهای الکترونیکی بر توانمندسازی استادان معارف اسلامی

اسلامی» (راهبرد ۱) مد نظر می‌باشد. در بیانات مقام معظم رهبری نیز در این باره آمده است که «ما باید زنجیره علم و فناوری را تکمیل کنیم، که گاهی یک جاهایی از این زنجیره قطع شده است، تا یک خط تولید واقعی درست بشود و علم بتواند از همه جهات به اهداف خودش برسد». (بیانات در دیدار نخبگان جوان، ۱۳۸۶/۰۶/۱۲)

چهارده) تقویت نظام مهارتی و کارآفرینی در ساختارهای آموزشی

فاصله بین بخش صنعت و آموزشهای دانشگاهی و عدم انطباق آموزشها با نیازهای بازار کار، مشکلی اساسی است که منجر به افزایش مستمر نرخ بیکاری دانش‌آموختگان دانشگاهی می‌شود. بروز این مشکل دلایل متعددی دارد؛ اما یکی از دلایل مهم آن، عدم کسب مهارت‌های مورد نیاز بازار کار در دوره تحصیل است. در این حوزه، پراکندگی زیادی مشاهده می‌شود که ناشی از نبود نگاه یکپارچه و توسعه‌ای در سطح کشور برای تهیه و تدوین ساختاری منسجم در ارتباط با دوره‌های مهارت‌افزایی است. در هر دانشگاه، بخشهایی مانند مراکز کارآفرینی، مراکز رشد، دفتر ارتباط با صنعت، دانشکده‌ها، مرکز آموزشهای آزاد، پژوهشکده‌های تقاضامحور، شبکه آزمایشگاهی و سایر قسمت‌های مشابه، عهده‌دار این مسئولیت‌اند که خود نیازمند ساماندهی برای اجرای هدفمند دوره‌های مهارت‌افزایی‌اند. در اسناد بالادستی نیز مقوله مهارت‌آموزی مورد توجه بوده است؛ در نقشه جامع علمی کشور بر «تربیت و توانمندسازی سرمایه انسانی با تأکید بر پرورش انسانهای متقی و کارآفرین و خودباور و خلاق و نوآور و توانا در تولید علم و فناوری و نوآوری متناسب با ارزشهای اسلامی و نیازهای جامعه» (راهبرد کلان ۸) و همچنین در سند دانشگاه اسلامی بر «ایجاد و اصلاح رشته‌های تحصیل کاربردی و متناسب با نیازهای جامعه اسلامی و بومی‌سازی آنها و تقویت بعد کارآفرینی و افزایش اشتغال مولد و پایدار» (راهبرد ۷) تأکید شده است.

پانزده) توسعه همکاری‌ها و تعاملات بین‌المللی سازنده در نظام علم و فناوری

در نقشه جامع علمی کشور بر «تعامل فعال و اثرگذار در حوزه علم و فناوری با کشورهای دیگر، به ویژه کشورهای منطقه و جهان اسلام» (راهبرد کلان ۹) و در سند دانشگاه اسلامی بر «توسعه تعامل علمی در عرصه‌های بین‌المللی و دستیابی به مرجعیت علمی و فرهنگی در منطقه و جهان اسلام» (هدف کلان ۷) و همچنین بر «تعامل اثربخش فرهنگی، اجتماعی و سیاسی دانشگاه‌های کشور با دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی دیگر کشورها به ویژه در جهان اسلام و افزایش سهم تأثیرگذاری بر آنها» (همان، راهبرد ۱۲) تأکید شده است.

د) نتیجه‌گیری

بر اساس مطالعه اسنادی و تحلیل مضمونی مستخرج از اسناد بالادستی حوزه علم و فناوری جمهوری اسلامی ایران، مهم‌ترین موضوعات و مضامین در دسته‌های مضامین نهادی، پژوهشی، فرهنگی تربیتی، آموزشی، مدیریتی و نظام تعاملی احصا شده است. بر اساس انتخاب مسائل پر اولویت در حکمرانی نهاد علم جمهوری اسلامی ایران، این مسائل در محورهای حکمرانی نهاد علم در تعامل با اقتصاد و صنعت، حکمرانی نهاد علم در تعامل با محیط‌های علمی و دانشگاهی، حکمرانی نهاد علم در تعامل با دولت و حاکمیت و حکمرانی نهاد علم در تعامل با فرهنگ، جامعه و رسانه استخراج شده که چالش‌های مسائل پر اولویت در این محورها قابل مشاهده است.

نمودار ۳: مسئله شناسی راهبردی در حکمرانی نهاد علم جمهوری اسلامی ایران

پیشنهادها

- بر اساس یافته های پژوهش و در راستای تحقق اسناد و سیاستهای بالادستی کشور پیشنهادهای ذیل توصیه می شود:
- طراحی نظام تأمین مالی پژوهشهای علم و فناوری کشور با بهره گیری از نظامات هوشمند و چندلایه در راستای تحقق اهداف گام دوم انقلاب اسلامی.
 - حمایتگری از کانونهای تفکر و اندیشه ها و برون سپاری پروژه های تخصصی در راستای حل مسائل راهبردی علم و فناوری در راستای تحقق بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی.
 - مشارکت در تحقق و عملیاتی سازی اسناد راهبردی کشور در حوزه علم و فناوری، به ویژه نقشه جامع علمی کشور.
 - ایجاد مرکز پایش و نظارت بر تحولات و پیشرفتهای علم و فناوری و احصای شاخصهای راهبردی در چارچوب تحقق بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی.
 - طراحی آمایش سرزمینی به منظور شناسایی ظرفیتهای علم و فناوری مناطق جغرافیایی کشور به منظور بهره گیری از مزایای تنوع زیست بومی و جغرافیایی کشور.
 - ایجاد تسهیلات و حمایتگری از جریانهای دانش بنیان و استارت آپی کشور و جهت دهی این جریان به سمت حل مسائل ملی.
 - سیاستگذاری در راستای مدیریت استعدادهای و کادرسازی تخصصی برای تأمین نیروهای تخصصی نظام علم و فناوری در سالهای آتی.
 - بهره گیری از ظرفیتهای زیرساختی سازمانی به منظور حمایت از مهارت آموزی و کارآفرینی در نظام علم و فناوری کشور و کمک به اشتغال دانش آموختگان.

منابع

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴.
- الگوی پایه پیشرفت جمهوری اسلامی ایران.
- نقشه جامع علمی کشور.
- سند دانشگاه اسلامی.
- سیاستهای کلی نظام در حوزه علم و فناوری.
- برنامه ششم توسعه.
- سیاستهای کلی نظام در بخش صنعت.
- سیاستهای کلی نظام در اشتغال (ابلاغی - ۲۸/۰۴/۱۳۹۰).
- باقری مقدم، ناصر و حسن احمدی (۱۳۹۷). «آسیب‌شناسی حکمرانی در نظام آموزش عالی ایران». سیاستگذاری عمومی، ش ۴(۴): ۷۴-۵۵.
- داداش کریمی، یحیی؛ ناصر میرسپاسی و رضا نجف‌بیگی (۱۳۹۸). «طراحی مدل حکمرانی آموزش عالی کشور». مدیریت سازمانهای دولتی، ش ۷(۳-۳): ۲۷-۱۱-۲۸.
- داداش کریمی، یحیی؛ ناصر میرسپاسی و رضا نجف‌بیگی (۱۳۹۷). «بررسی سیر تحول نظریات حکمرانی در نظام آموزش عالی و دانشگاهها جهت ارتقای بهره‌وری». نوآوری‌های مدیریت آموزشی، ش ۱۴(۱): ۱-۲۶.
- ذاکر صالحی، غلامرضا (۱۳۹۰). «بررسی وضعیت موجود علم و فناوری در ایران و جایگاه آن در برنامه‌های توسعه». برنامه‌ریزی و بودجه، ش ۱۶(۴): ۳-۴۷.
- ذاکر صالحی، غلامرضا (۱۳۹۶). «دانشگاه ایرانی و مناقشه هویتی- کارکردی: در جستجوی الگوی گمشده». پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت، ش ۷(۱): ۲۷-۴۶.
- سیف‌الدین، امیرعلی؛ محمدحسین سلیمی و میرمهدی سیداصفهان‌نی (۱۳۸۷). «چالشهای پیش روی سیاستگذاری علم و فناوری». مهندسی صنایع و مدیریت تولید، ش ۱۹(۴): ۱-۱۵.
- صادقی فسایی، سهیلا و ایمان عرفان‌منش (۱۳۹۴). «مبانی روش‌شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی». راهبرد فرهنگ، ش ۲۹(۸): ۶۱-۹۱.
- ضرغامی، حمیدرضا (۱۳۹۷). «مروری بر الگوهای توسعه روابط دانشگاه، صنعت و دولت در جهت ارتقای نوآوری». سیاستنامه علم و فناوری، ش ۸(۲): ۱۰۳-۱۱۲.
- فتح‌اللهی، احمد؛ محمد یمنی دوزی سرخابی، زهرا صباغیان، مقصود فراستخواه و محمود قاضی طباطبایی (۱۳۹۳). «تحلیل محتوایی برنامه‌های پنج‌گانه توسعه ایران با توجه به مقوله‌های الگوهای حکمرانی آموزش عالی». آموزش عالی ایران، ش ۶(۴): ۴۷-۸۲.

حیدر نجفی رستاقی و حمید دهقانیان ♦ ۳۸۱

- گودرزی، مهدی؛ حسین رضاعلیزاده، جلیل غریبی و مصطفی محسنی (۱۳۹۳). «آسیب‌شناسی سیاست‌های علم و فناوری در ایران: تحلیلی بر برنامه‌های پنج‌ساله توسعه». مدیریت توسعه فناوری، ش ۲(۳): ۱۶۱-۱۳۷.
- مرادی‌پور، حجت‌اله؛ ابراهیم حاجیانی و حشمت خلیفه‌سلطانی (۱۳۹۶). «رهیافتی به پیامدهای سیاستگذاری علم و فناوری در ایران بر اساس تحلیل اسناد بالادستی». پژوهش در نظام‌های آموزشی، ش ۱۱(۳۷): ۱۵۱-۱۷۸.
- مصلی‌نژاد، عباس و حسین دلبر (۱۳۹۱). «جستاری بر سیاست دانایی‌محوری در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران». سیاست، ش ۴۲(۴): ۵۹-۷۳.
- نوروززاده، رضا؛ کوروش فتحی و اجارگاه و امیرحسین کیدوری (۱۳۸۸). «تحلیل محتوایی اسناد فرادستی و معین به منظور استنتاج سیاست‌های برنامه‌های توسعه پنجم بخش آموزش عالی، تحقیقات و فناوری». پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ش ۱۵(۳): ۲۹-۵۰.

- The Constitution of the Islamic Republic of Iran
- Vision document of the Islamic Republic of Iran on the horizon of 1404
- The basic model of progress of the Islamic Republic of Iran
- Comprehensive scientific map of the country
- Islamic University document
- General policies in the field of science and technology
- Sixth Development Plan
- General policies of the system in the industrial sector
- Bagheri Moghadam, N. & H. Ahmadi (2018). **Pathology of Governance in Higher Education System in Iran**. *Public Policy*, 4(4): 55-74. doi: 10.22059/ppolicy.2019.69717
- Dadash Karimi, Y.; N. Mirsepassi & R. Najafbeigi (2019). **DDsigggggga. llll If th Hi dtttt i Grrrrnnnee**". *Quarterly Journal of Public Organzations Management*, 7(3): 11-28. doi: 10.30473/ipom.2019.44417.3478
- Dadash Karimi, Y.; N. Mirsepassi & R. Najaf Beigi (2018). **"Studying of Governance Evolution Theories in the Higher Education System and Ueeeeepttie t imeeeee epttttt tvit"**". *The Journal of Modern Thoughts in Education*, 14(1): 1-26.
- Fathollahi, Ahmad; M. Yemeni Doozi Sarkhabi, Z. Sabbaghian, M. Farasatkah & M Ghazi Tabatabai (2014). **CCntnnt sssss snof rrrsss fii e developmental programs according to higher education governance tttt e"**". *IHEJ*, 6(4): 47-82.
- Goodarzi, Mehdi; Hossein Reza Alizadeh, Jalil Gharibi and Mostafa Mohseni (1393). "Pathology of Science and Technology Policies in Iran: An Analysis of Five-Year Development Plans". *Technology Development Management*, Vol. 2 (3): 137-161.
- Moradipour, H.; E. Hajiani & H. Khalifeh Soltani (2017). **AAppccch to the Results of Science and Technology Policy in Iran, Based on the Analysis**

- of Uss te mmmouuu ttt tt. *Journal of Research in Educational Science*, 11(37): 151-178.
- Mosallanejad, A. & H. Delbar (2012). AA vvsstinttt io Koo ettt - Bas Ill i i veelppmttt f t sslmni Rbbbbli of rr""". *Political Quarterly*, 42(4): 59-73.
 - Noroozadeh, Reza; Kourosh Fathi Vajargah and Amir Hossein Kizori (2009). "Content analysis of subordinate and specific documents in order to deduce the policies of the fifth development programs of the higher education, research and technology sector." *Research and Planning in Higher Education*, Vol. 15 (3): 29-50.
 - Sadeqi Fasai, S. & I. Erfanmanesh (2015). "ee toogggggaal Priccieee of Documentary Research in Social Sciences; Case of Study: Impacts of rrrrr riztt innrrrrrrrrrr rramil"". *Cualcher Strategic*, 29(8): 61-91.
 - Seifuddin, Amir Ali; Mohammad Hossein Salimi and Mir Mehdi Seyed Esfahani (1387). "Challenges facing science and technology policy". *Industrial Engineering and Production Management*, Vol 19 (4): 1-15.
 - Zakersalehi, G. (2017). "Iiiii nn Ueeessity ddd th Fnncinn & nnnnity Cllll itt:kkkkk tLLlLttteeeee e". *Foundations of Education*, 7(1): 27-46.
 - Zakersalehi, G. (2011). "Study of the current situation of science and technology in Iran and its place in development programs." *Planning and Budgeting*, Vol. 16 (4): 3-47.
 - Zarghami, H. (2018). AA rrrrrview of t aatte of vvvllppmmt of university, industry and government relations to promote innovation". *Science and Technology Policy Letters*, 8(2): 103-112.

